

ISSN 2181-9238

GOLDEN SCRIPTS

OLTIN BITIGLAR

2021 Vol. 3

**www.navoiy-uni.uz
www.goldenscripts.navoiy-uni.uz**

ISSN 2181-9238

GOLDEN SCRIPTS

OLTIN BITIGLAR

2021 Vol. 3

www.navoiy-uni.uz
www.goldenscripts.navoiy-uni.uz

BOSH MUHARRIR

Shuhrat Sirojiddinov

BOSH MUHARRIR

O'RINBOSARI

Karomat Mullaxo'jayeva (o'zbek)

Qosimjon Ma'murov (ingliz)

MAS'UL KOTIB

Ozoda Tojiboyeva

TAHRIR HAY'ATI

Zaynobiddin Abdirashidov

Karl Rayxl (Germaniya)

Seyhan Tanju (Turkiya)

Kamol Abdulla (Ozarbayjon)

Vahit Turk (Turkiya)

Isa Xabibeyli (Ozarbayjon)

Benedek Peri (Vengriya)

Teymur Kerimli (Ozarbayjon)

Eunkyung Oh (Koreya)

Mark Toutant (AQSh)

Boqijon To'xliyev

Qosimjon Sodiqov

Nurboy Jabborov

G'aybulla Boboyorov

Vali Savash (Turkiya)

Kimura Satoru (Yaponiya)

Hamidulla Dadaboyev

Aftondil Erkinov

Rashid Zohidov

Baxtiyor Abdushukurov

Almaz Ulvi (Ozarbayjon)

Dilnavoz Yusupova

Qo'ldosh Pardayev

Elchin Ibrohimov (Ozarbayjon)

Nodirbek Jo'raqo'ziyev

MUNDARIJA

ADABIYOTSHUNOSLIK

Nurboy Jabborov

“Firdavs ul-iqbol” – Ogahiyning badiiy-tarixiy nasrdagi ilk tajribasi

4

Husniddin Eshonqulov

Dilorom Sodiqova

Muslihabegim Miskin – XIX asr Buxoro adabiy muhitining iste'dodli zullisonayn shoirasi

25

Dilnoza Jumayeva

“Yusuf va Zulayxo” dostonlaridagi obrazlar tizimi

43

MATNSHUNOSLIK

Bahriddin Umurzoqov

Aliy Safiy Hiraviy qalamiga mansub yangi qo'lyozmalar va Toshkent qo'lyozma fondlarida mavjud asarlari

67

Furqat To'xtamuratov

Muhsiniy she'riyati: asliyat va nashr qiyosi

80

Shermuhammad Amonov

Ahmad Tabibiyning turkiy tildagi ruboiylari

95

LINGVISTIKA

G'aybulla Boboyorov

Xalach tili va uning o'zbek tili bilan ayrim yaqinliklari to'g'risida

114

EDITOR IN CHIEF	
Shuhrat Sirojiddinov	
 DEPUTY EDITOR IN CHIEF	
Karomat Mullakhojaeva (Uzbek)	
Kasimjon Mamurov (English)	
 EXECUTIVE SECRETARY	
Ozoda Tojiboeva	
 EDITORIAL BOARD	
Zaynabiddin Abdirashidov	
Karl Rechl (Germany)	
Isa Habibeyli (Azerbaijan)	
Benedek Peri (Hungary)	
Teymur Kerimli (Azerbaijan)	
Eunkyung Oh (Korea)	
Mark Toutant (USA)	
Bakijan Tukhliev	
Kasimjan Sadikov	
Nurboy Jabborov	
Gaybullah Babayarov	
Vali Savash (Turkey)	
Onal Kaya (Turkey)	
Kimura Satoru (Japan)	
Vahit Turk (Turkey)	
Seyhan Tanju (Turkey)	
Aftandil Erkinov	
Rashid Zahidov	
Atabek Juraboev	
Bakhtiyar Abdushukurov	
Almaz Ulvi (Azerbaijan)	
Yusupova Dilnavoz	
Kuldosh Pardaev	
Elchin Ibrahimov (Azerbaijan)	
Nodirbek Jurakuziev	

CONTENTS	
 LITERATURE	
Nurboy Jabborov	
“Firdavsu-l iqbol” – the first experience of Agahi in artistic and historical prose	4
 Husniddin Eshankulov	
Dilorom Sadikova	
Muslihabegim Miskin is a talented bilingual poetes during the literary period of the XIX th century in Bukhara	25
 Dilnoza Jumayeva	
Analysis of the figurative system of the epic "Yusuf and Zulaikho"	43
 TEXTOLOGY	
Bahriddin Umurzoqov	
New manuscripts by Ali Safi Hiravi and works in the Tashkent Manuscripts fund	67
 Furkat Tuxtamuratov	
Muhsini's Poetry: a Comparison of Originality and Publication	80
 Shermuhammad Amonov	
Ahmad Tabibi's rubai in Turkish	95
 LINGUISTICS	
Gaybulla Boboyorov	
About the Halach language and some of its affinities with the Uzbek language	114

“Yusuf va Zulayxo” dostonlaridagi obrazlar tizimi

Dilnoza Jumayeva¹

Abstrakt

Mazkur maqola “Yusuf va Zulayxo” turkumidagi dostonlar obrazlar tizimining tahliliga bag’ishlangan. Dunyo matnshunosligida ilohiy-ma’rifiy manbalar asosidagi sayyor syujetlar, jumladan, “ahsan-ul-qisas” deb ta’riflangan “Yusuf va Zulayxo” qissasi muayyan darajada o’rganildi. Lekin har bir davr tadqiqotchilar oldiga yangi ilmiy muammolarni qo’yadi. Ularga to’g’ri ilmiy-nazariy yechim topish uchun masalaning ildiziga – birlamchi manbalar tahliliga, o’rganilayotgan adabiy materialning genezisi hamda matn yuzaga kelishining barcha jarayonlari tadqiqiga e’tibor qaratish alohida ahamiyatga ega. “Yusuf va Zulayxo” turkumidagi dostonlarni ana shu aspektida o’rganish matnshunoslik ilmi oldida turgan muhim vazifalardandir. Maqolada Abdurahmon Jomiyning “Yusuf va Zulayxo” dostoni (Ogahiy tarjimasi), Durbek, Mirzo Olim Devona va Xolis qalamiga mansub yusufnoma turkumidagi dostonlar hamda Nurmuhammad Andalibning ushbu mavzudagi qissalaridagi obrazlar turkumi o’zaro qiyoslanib tahlil qilingan.

Kalit so’zlar: *sayyor syujet, qissa, “Yusuf va Zulayxo”, doston, obraz.*

Kirish

Jahon matnshunosligida qo’lyozma manbalar, matn tarixi va talqini, matn poetikasi singari masalalar dolzarb muammolardan biri sifatida tadqiq etib kelinmoqda. Asliyat matnlarini o’rganmasdan turib, badiiy adabiyot materialining adabiy-estetik va ilmiy qimmatini haqqoniy baholab bo’lmasligi qo’lyozma manbalarni, matn tarixi va talqini masalalarini tadqiq qilish zaruratini kun tartibiga qo’yadi.

“Matnshunoslik, adabiy manbashunoslik, tilshunoslik, fal-

¹ *Jumayeva Dilnoza Tursunpo’latovna* – filologiya fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, O’zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti.

E-mail: jumayevadilnoza00@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-8492-0853

Iqtibos uchun: Jumayeva, D.T. 2021. “Yusuf va Zulayxo” dostonlaridagi obrazlar tizimi”. *Oltin bitiglar* 3: 43–66.

safa, madaniyat tarixi sohalarida milliy madaniy merosimizning hali o'rganilmagan ko'pgina qatlamlarini ochib berishga yo'naltirilgan ilmiy tadqiqotlarga alohida e'tibor qaratilayotgan" [Xalq so'zi, 2017-yil 25-may] bugungi kunda "Yusuf va Zulayxo" qissasi genezisini, qo'lyozma va toshbosma manbalarini, qissa syujeti asosida turli shoir-u adiblar tomonidan yaratilgan dostonlarning qiyosiy-matniy tadqiqini amalga oshirish, badiiy qimmatini aniqlash masalalari har qachongidan ham dolzarbdir.

Adabiyotlar tahlili

O'zbek adabiyotshunosligida Hamidulla Karomatovning doktorlik dissertatsiyasida yusufnomalarning adabiy-estetik asosi Qur'oni karimga bog'langan [Karomatov 1993] deyiladi. Q.Tohirovning turkman shoiri Andalib va o'zbek adabiyoti lirikasi va "Yusuf va Zulayxo" dostoni" [Tohirov 1964, 174], Hilola Safarovaning Rabg'uziy "Qissai Yusuf Siddiq alayhis-salom" asari manbalari va g'oyaviy-badiiy tadqiqiga [Safarova 2001], tojik olimi B.Shernazarovning Nozim Hirotiy va Abdurahmon Jomiyning "Yusuf va Zulayxo" dostonlari qiyosiy tahlili [Shernazarov 2003] ga bag'ishlangan nomzodlik dissertatsiyalarida ushbu turkumga kiruvchi alohida dostonlar tadqiq etilgani xarakterlidir. Abdurahmon Jomiy "Yusuf va Zulayxo" dostonining Muhammad Rizo Ogahiy tomonidan amalga oshirilgan o'zbekcha tarjimasi N.Komilov [Komilov 1968] va N. Jabborov [Jabborov 1997] tomonidan o'rganilgan. Ushbu manba professor N.Jabborov tomonidan 2018-yili qo'lyozma manbalar asosida to'liq nashr etildi [Jomiy 2018]. Yusufnomalarga doir eng so'nggi tadqiqot adabiyotshunos Ismat Sanayevning shu mavzudagi nomzodlik dissertatsiyasi asosida nashr etilgan "XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asrning boshlarida Zarafshon vodiysi adabiy muhiti" monografiyasidir. Ushbu monografiyada Mirzo Olim Devonaning "qissalarning eng go'zali" badiiy talqiniga doir "Ravzai asror" asari tadqiq qilingan [Sanayev 2009].

"Yusuf va Zulayxo" dostonlarining obrazlar tizimi

Yusuf va Zulayxo haqidagi qissa va dostonlarda ijodkorlarning badiiy niyatini yuzaga chiqaruvchi yetakchi obrazlardan tashqari ko'plab qisqa epizodlarda namoyon bo'luvchi timsollar ham borligini ko'rish mumkin. O'z o'rnida ular muayyan g'oya va maqsadni ravshan ifodalashga hissa qo'shadi. Shu jihatdan, ularni ikki guruhga ajratib tahlil qilish maqsadga muvofiqdir.

Birinchisi, dostonlardagi yetakchi obrazlar: Ya’qub, Yusuf va Zulayxo. Ikkinchi guruhga mansub qahramonlarga esa Yusufning og’a-inilari, Jabroil, Doya, Misr Azizi, Moliki Rayyon, Moliki Tojir va boshqalar kiradi.

Asarda ilgari surilayotgan muayyan g’oyani ochishda ijodkorlar an’anaviy obrazlardan tashqari yangi obrazlar ham kiritadilar. Shu bois har bir dostonda obrazlar ko’lami turlicha. Quyidagi jadvalda “Yusuf va Zulayxo” dostonlari obrazlarining tasnifini keltirib o’tamiz:

Asarlar Tasnif	Durbek “Yusuf va Zulayxo”	Abdurahmon Jomiy “Yusuf va Zulayxo” (Ogahiy tarjimasi)	Olim Devona “Ravzai asror”	Andalib “Yusuf- Zulayxoyi turkiy”	Xolis “Yusuf va Zulayxo”
Obrazlar soni	35	17	22	34	35
Obrazlar ismlari	Ya’qub Yusuf Ibn Yamin Yahudo Sham’un Bo’ri Moliki Tojir Muabbir Yusuf onasi Habash qul Jabroil a.s Azroil a.s Tarso hokimi Qariya Taymus shoh Zulayxo Misr Azizi Rayyon Uy qizlari Zulayxo onasi	Odam a.s Ya’qub Yusuf Yusuf ammasi Yusuf og’alari Zulayxo Shoh Taymus Kanizaklar Doya Azizi Misr Jabroil a.s Molik Misr shohi Tifl (chaqaloq) Misr ayollari Shoh Rayyon muqarrablari	Ya’qub Yusuf Yusuf og’alari Ya’qubning singli Jabroil a.s Zulayxo Zulayxo kanizlari Doya Taymus shoh Misr Azizi Moliki Rayyon (shoh) Ravbil Sham’un Molik Molikning quli Qariya Chaqaloq	Ya’qub Yusuf Ibn Yamin Rohila Yahudo Sham’un Rovil Sham’un onasi Daraxt Yusuf opasi Qush Tog’ Jabroil a.s Zohid Maloiklar Misrlilik bo’ri Molik Ta’birchi Zulayxo Taymus shoh	Ya’qub Yusuf Ibn Yamin Norjon Yahudo Sham’un Ravbil Sham’unning onasi Yog’och (daraxt) Bo’ri Qush Yer Farishtalar Jabroil a.s Azroil a.s Bobo Molik Za’r Ta’birchi Shoh Taymus

Obrazlar ismlari	Enaga		Misr ayollari	Munajjimlar	Enoga (doya)
	Beklar		Obdor	Moliki	Xazinador
	ayollari		Sufrakash	Rayyon	Rayyon
	Tifl		Kohinlar	Doya	Zulayxo
	(chaqaloq)		Bo'ri	Xazinabon	Tifl
	Zindon			Savdogar	(chaqaloq)
	soqchisi			Tuya	Kampir
	Arab			Chaqaloq	Qul
	Tuya			Misr ayol-	Teva
	Soqi			lari	Kan'onlik
	Habboz			Kan'onlik	savdogar
	Yaman shohi			savdogar	Aziz
	Rayyon			Xonsa	Qizlar
	Muabbirlar			Safo	Kosador
	Mishom			Yasavul	Novvoy
	Farohim			Jom	Misr ayollari
	Rahima			Bishr	Zindon
	Doh			Bishrning	soqchisi
	Bashir			onasi	

Dostonlarda Ya'qub payg'ambar obrazi markaziy o'rinlardan birini egallaydi. Deyarli barcha voqea-hodisalar aynan shu obraz bilan bog'liq holda kechadi. Jumladan, aka-ukalar o'rtasidagi ziddiyatlar, farzandlarning ko'rgan-kechirganlari, umuman, asar-ning tuguni va yechimi shu obraz – Ya'qub bilan uzviy bog'liqlikda tasvirlanadi. Shuningdek, ota va farzand, aka-ukalar o'rtasidagi munosabatlar, ular bilan ro'y beradigan barcha sarguzashtlar negizi ham Ya'qub alayhissalomga borib taqaladi.

Yusufnomalarda Ya'qub obrazini yaratish bilan bog'liq ikki jihat ko'zga tashlanadi. Ya'ni ularda Ya'qub ham ijobiy, ham salbiy qiyofada gavdalanadi. Biroq qissalarda mazkur timsolning salbiy jihatlariga emas, balki ijobiy xislatlariga ko'proq urg'u berilgan. Shu bois, avvalo, uning ijobiy tomonlarini ko'rsatib o'tish o'rinlidir.

Qissa va dostonlarning hammasida Ya'qub birinchi navbatda payg'ambar sifatida, ya'ni insoniyatni haq yo'lga, hidoyatga boshlovchi, ilohiy sifatlarni o'zida mujassam etgan siymo sifatida tasvirlanadi. U axloqiy-ma'naviy barkamol, kamtarlik va mehnatsevarlikni o'ziga odat qilgan shaxs, farzandlarini ham shunga o'rgatgan ota qiyofasida namoyon bo'ladi. Durbek chizgilariga diqqat qiling:

Bor edi Kan'on ulusida mudom,

*Hazrati Ya'qub alayhissalom.
Xalq uza payg'ambari barhaq edi,
Din yo'lida hokimi mutlaq edi.
Keltirur erdi anga vahiy dalil,
Tengri taolo qoshidin Jabroil.
Tengrining amrin so'rar erdi mudom,
Jumlai ummatlarig'a subhu shom.
O'zi risolatda bo'lub erdi pir,
Bor edi o'g'lonlari bas dilpazir [Durbek 1959, 23].*

*Mirzo Olim Devonada:
Tengrig'a Ya'qub chu topqoch qabul,
Din elig'a keldi muborak rasul.
Bo'ldi Isroil ahlig'a nomvar,
Xalqning imonig'a bo'lub rohbar...
Aylar edi da'vati dini Xalil,
Elg'a bo'lub Haq sori ravshan dalil.
Sayoi oning Tengrig'a mashkur edi,
Din kibi dunyo anga ma'mur edi*

[Olim Devona, №1338,16^a].

Ya'qub siymosining dostonlardagi bu xususiyati asl manbalar, ya'ni ilohiy-muqaddas kitoblardan ko'chganini payqash qiyin emas. Mazkur manbalarga e'tibor qaratilsa, Ya'qubdagi aynan mana shu xususiyatlar birlamchi o'rinni egallaydi. Masalan, Qur'ondagi birgina epizod, aniqrog'i aka-ukalarning Yusufni sahrodagi bir quduqqa tashlab qaytganlaridagi voqeani kuzataylik:

Ya'qub farzandlari Yusufni choh qa'riga tashlab, otalari huzuriga yolg'ondan faryod ko'tarib kirib kelishdi. Ular: “Ey ota, bizlar Yusufni narsalarimiz oldida qoldirib quvlashib ketgan edik, uni bo'ri yeb ketibdi. Endi rost gapirsak ham sen bizlarga aslo ishonmaysan”, deb xabar berishadi. Ya'qub ularning bu hiylalarini sezadi va shunday deb javob qildi: “Yo'q! Sizlarga havoyi-nafslaring biron (yomon) ishni chiroyli qilib ko'rsatgan. Endi (mening ishim) chiroyli sabr qilmoqdir. Sizlar so'zlayotgan bu narsa (ayriliq-musibat) ustida madad so'raladigan zot yolg'iz Allohdir” [Qur'oni Karim, Yusuf surasi, 1992].

Mazkur epizoddagi Ya'qub alayhissalomning o'g'illariga bergan javobi orqali uning qiyofasini aniq va ravshan ko'rish mumkin. U o'g'illaridan ota uchun eng og'ir musibat – suyukli farzandidan ayrilgani haqidagi xabarni eshitganda ham ortiqcha jazavaga tushmay, bosiqlik bilan javob qaytaradi. Ya'qub

payg'ambarning bu javobini ikki ma'noda talqin qilish mumkin: birinchisida – kishilarni nafs balosiga berilmaslikka, undan saqlanishga undovchi pand-nasihat kuzatiladi; ikkinchisida – insonning boshiga tushajak har qanday balo-qazodan yolg'iz Allohgina qutqarishi, shuningdek, eng og'ir damlarda ham kishi o'zini tutishi va qiyinchiliklarni sabr-matnat bilan yengishiga chorlovchi ilohiy-axloqiy masalaga urg'u beriladi.

Yuqorida ta'kidlanganidek, bular Ya'qub obrazining ijobiy xususiyatlariga misoldir. Xo'sh, uning salbiy qiyofasi qay o'rinlarda namoyon bo'ladi? Qissa voqealari kuzatilganda, aka-ukalar o'rtasidagi keskin munosabatlar, ulardagi o'zaro adovatning zo'rayishiga Ya'qub alayhissalomning ham ta'siri bor. U onalari boshqa-boshqa bo'lgan o'n ikki farzandning otasi. Ya'qub uchun farzandlarining hech biri o'gay emas. Biroq bu farzadlarning barchasi uning uchun birdek sevimli edimi? Yo'q, albatta. Ya'qub o'g'illari ichidan Yusufga bo'lakcha mehr qo'ygan. Bor muhabbatini faqat ungagina berar, tun-u kun yonidan ayirmas, qanday iltifot bo'lsa, shu o'g'liga ravo ko'rar edi. Tabiiyki, qolgan o'g'illar bundan g'azabga keladi. Ular Yusufdan, avvaliga otalarini qizg'ana boshlaydilar. Bora-bora bu qizg'anish akalarda unga nisbatan nafrat, adovatning yuzaga kelishiga omil bo'ldi. Shu bois ular Yusufga dushman nigohi bilan qaraydilar, hatto uni yo'q qilish darajasiga yetadilar.

Bu xususda H. Safarova o'rinli fikr bildiradi: "Bunday keskin va ziddiyatli manzaralar tasviri orqali adib quyidagi axloqiy-ma'naviy saboqlarni ilgari suradi: ota-onalar o'z farzandlarini bir-biridan kamsitmagan holda birday sevmoslari kerak. Farzandlar bir xil munosabatni sezgandagina bir-biriga mehr-u oqibatli, bir-birini hurmat qiladigan va suyardigan bo'lishadi. Shundagina otalar va bolalar muammosi ham, farzandlar o'rtasidagi hamjihatlik masalalari ham adolatli hal qilinadi" [Safarova 2001].

Bundan tashqari, dostonlardagi yana bir voqeada Ya'qubning noo'rin amallari ko'zga tashlanadi. Xususan, Durbek asarida bir enaga obrazi keltiriladi. Uning Bashir ismli emizakli o'g'li bor edi. Ya'qub payg'ambar bu ayolni faqat o'g'li Yusufni emizishga buyurib, uning chaqalog'ini zo'rlik bilan sotib yuboradi. Muallif Bashir haqidagi voqeani asar so'ngida keltirib, Ya'qub va Yusuf boshiga tushgan barcha musibatlarning sababi ham mana shunda edi, deb ko'rsatadi. Bu tasvir asar so'ngida, aniqrog'i, Yusuf Misrda og'alarining gunohidan o'tib, ularni otasini keltirish uchun Kan'onga yuborayotgan vaqtda Jabroil tilidan bayon qilinadi:

*Pirahanin Yusuf o'shal dam magar,
Otosiga yuborur uchun badar.
Qildi esa, keldi onga Jabrail,
Dedi erur amr zi rabbi jalil.
Pirahaning ber bu Bashir ilgina,
Ojiz-u afgor-u asir ilgina.
Senga-u otongg'a ul erur sabab,
Chektingiz esa alami ro'zu shab.*

Ya'qubning bu qilmishi aks etgan lavha turli variantlar bilan boshqa ijodkorlar asarlaridan ham o'rin olgan. Masalan, Rabg'uziy buni quyidagicha tasvirlaydi: Kunlarning birida Bashir bilan Yusuf har galgidek o'ynagani chiqishadi. Nimadir bo'lib, ikkovlari tortishib qolishadi va Bashir Yusufning yuziga tarsaki tushiradi. Ya'qub buni ko'rib qoladi va g'azabdan Bashirni onasidan shafqatsizlarcha tortib olib, sotib yuboradi.

Andalibda esa hech qanday sabab ko'rsatilmaydi. Unda bir kuni Bashir Ya'qubning dilini og'ritadi va shu tufayli u Bashirni sotib yuboradi, deyiladi.

Ijodkorlar tomonidan Ya'qub alayhissalomning nojo'ya qilmishlari aks etgan lavhalarga o'rin berilishi bejiz emas, albatta. Ular bu orqali inson kim bo'lishidan qat'i nazar, hatto, u payg'ambar bo'lsa ham, amaliga muvofiq mukofot yoki jazo olishi muqarrarligini ifodalagan. Ya'qub alayhissalom ham, avvalo, farzandlarini bir ko'zda ko'rmagani, ularni ayro sevgani uchun, shuningdek, bir ojizaga zulm qilgani bois boshiga ko'p musibatlar yog'ildi. Inson bajarayotgan har bir amalining hisob-kitobi bor, hech bir ish Allohning nazaridan chetda qolmaydi. Dostonlarda aks etgan ushbu voqealar zamirida ham mana shu haqiqat mujassam.

Qissa-dostonlardagi markaziy qahramonlar – Yusuf va Zulayxodir. Ijodkorlar asosiy g'oya va maqsadlarni ana shu obrazlar orqali ifodalagan. Avvalo, Yusuf obraziga to'xtalish o'rinlidir. Ta'kidlash joizki, barcha dostonlarda Yusuf uch xil qiyofada gavdalanadi. Birinchi navbatda, u go'zallik va ezgulikning yorqin timsoli sifatida aks ettiriladi. Ikkinchi o'rinda, uni solih farzand sifatida ko'rish mumkin. Uchinchi bosqichda esa Yusuf adolatli, xalqparvar shoh siymosida namoyon bo'ladi.

Yuqorida qayd etilganidek, shoirlar asar boshidanoq Yusuf ta'rifiga to'xtalganda, uning go'zallikda tengsiz ekanini alohida madh etadilar.

Ogahiy tarjimasida bu tasvirlar yanada yorqin ifodalangan.

Unda aytilishicha, Yusuf shunchalik go'zalki, uning jamoliga, hatto, borliqdagi bor mavjudot-u maxluqot havas qiladi, unga yaqinlashishdan quvonadi, undan uzoqlashsa, g'amgin bo'ladi. Yusufning harakatlari nihoyatda latif tasvirlangan:

*Nazar aylab hamul majmu'g'a Odam,
Tamosho qildi bir-bir barchasin ham.
Ango Yusuf ko'rundi o'ylakim moh,
Demay moh, mehri avji izzat-u joh.
Quyoshdek borchadin husn ichra mumtoz,
Hamul jam' ichra jam'oso sarafroz.
Qoshida o'zgalar husni bo'lub gum,
Oningdekkim, quyosh ollida anjum.*

Dostonda Yusuf payg'ambarzodalar ichida eng go'zali va eng xushfe'l sifatida tilga olinadi. Shoirilar Yusufning ichki va tashqi go'zalligini uyg'unlashtirib, uning go'zal chehrasiga monand odob-axloq va aql-zakovat sohibi ekanini ham e'tirof qiladilar. Qissalarda Yusuf "sabr-qanoatning ulug'vor fidoyisi" [Turkiy Yusuf-Zulayxo, 1995, 3], iymon-e'tiqodli, Allohning nazari tushgan yuksak ma'naviyatli, komil inson sifatida gavdalanadi. U boshiga qancha musibatlar kelsa ham katta matonat, bardosh bilan ularni yengib o'tadi. Yoshligidanoq Yusuf ko'p azob-uqubatlarga giriftor bo'ladi. Akalari Yusufga hasad qilib, otasidan ayirganda ham, ming bir sitam ko'rguzib, chohga tashlaganlarida ham u boshiga kelgan bu ko'rgulikdan nolimaydi. Xudoga bo'lgan ishonchi va e'tiqodi sabab bu sinovlarga dosh beradi. Sabr va shukrni o'ziga yor qiladi. Yusufning chohga tashlangandagi kechinmalarini Andalib uning tilidan shunday tasvirlaydi:

*Shukr etoyin Xudoyimning ishina,
Qorong'u choh bugun munavvar bo'ldi.
Inonmadim otam ko'rgan tushina,
Manga o'zga jaf o'uyassar bo'ldi.
Ginam yo'qtur hech kishidan bu darda,
Eshitmasin nolanmi hech kim bu yerda...
Sabr aylayin Haq aylayur aroda,
So'lg'on gullar ochilibon tar bo'ldi.
Sabr aylagil yamon kunni yod etma,
Haqdin o'zgalarga inobat etma [Andalib, 16].*

Yusuf Misrga qul bo'lib kelgandan keyin ham boshidagi qora

bulutlar tarqamaydi. U yerda Misr Azizining xotini Zulayxo sabab bir necha yil zindon azobini ko‘radi. Biroq Xudo har doim Yusuf bilan birga edi. U qanoatliliigi va sofdilligi, mehnatsevarligi, tadbirkorligi hamda aql-idroki bilan har yerda hurmat topar edi. Zindonda yotgan payti ham u boshqa bandilarga qo‘lidan kelgancha yaxshilik qilishga intilar, ularga yordam qo‘lini uzatar edi. Kamtarin va halolligi bois zindon boshlig‘ining ko‘ngliga yo‘l topa oladi. Tez orada Yusufning ilm-u hikmat sohibi va dono tadbirkorligi haqidagi xabar butun Misrga yoyiladi. Misr shohi Rayyon ham uning ko‘magiga ehtiyoj sezib, Yusufni zindondan ozod qiladi va ulug‘ maqomga ko‘taradi.

Ma‘lumki, Yusuf haqidagi qissalarning aksariyatida ota-o‘g‘il munosabatlariga keng o‘rin berilgan. Ya‘qub farzandlari ichida otasiga eng suyuklisi Yusuf edi. O‘z o‘rnida, u ham otasining hurmatini joyiga qo‘yadigan, uning quvonchi-yu dardiga sherik bo‘ladigan, hammadan ko‘proq tushunadigan va izzat-ikrom ko‘rsatadigan solih farzanddir. Durbek buni quyidagicha ifodalaydi:

*Ul edi Ya‘qub nabining so‘zi,
Ul edi og‘zindagi so‘zlar so‘zi...
Bir nafas ayrilmas edi ul mudom,
O‘z otosi xidmatidin subhu shom [Durbek, 24].*

Ya‘qub va Yusuf o‘rtasidagi bu samimiy munosabat, mehr-oqibatdan boshqa farzandlarning rashki keladi. Oqibat ular Yusufdan qutulish chorasini izlay boshlaydilar. Og‘alar Yusufni kimsasiz sahroga olib chiqib, ko‘p jabr va zulm bilan qorong‘i chohga tashlashga qasd qiladilar. Shunda ham Yusuf o‘zidan ko‘ra ko‘proq otasiga qayg‘uradi. Birodarlarining bu qilmishidan ko‘proq otasi aziyat chekishini o‘ylab iztirob chekadi. Fikr-u xayoli faqat otasida bo‘ladi. Og‘alariga ham buni tushuntirishga harakat qilib yolvoradi. Biroq hasaddan ko‘zlari ko‘r bo‘lgan akalar Yusufning nolishiga qarab o‘tirmay, uni chohga tashlaydilar. Ushbu epizoddagi Yusuf holati ham Andalib qissasida o‘zgacha talqin etilgan:

*Ko‘zum nuri ulug‘ og‘am bularg‘a muftalo qilma,
Solib otamg‘a yuz ming g‘am ani baxtin qaro qilma.
Maning holimg‘a rahm etgil, otam faryodig‘a yetgil,
Gunohim bo‘lsa afu etgil, manga mundog‘ jafo qilma...
Yusuf bechoradur hayron, otamni aylama giryon,
Og‘ojon boshinga qurbon mani mundog‘ gado qilma
[Andalib,15].*

Yusuf otasini shu qadar e‘zozlaydiki, bajaradigan har bir

ishida doim uning nasihati va o'gitlariga amal qiladi. Zulayxo Yusufni o'ziga rom qilish maqsadida turli hiyla-nayranglar ko'rsatadi. U doyaning maslahati bilan bir qasr qurdiradi. Qasr devorlariga har xil shahvoniy suratlar chizdirib, Yusufni o'z domiga ilintirishni maqsad qiladi. U Zulayxo bilan saroyga qadam qo'ygan vaqtda Yusufga shayton vasvasa qiladi, uning ruhiyatida nafs ustun kela boshlaydi. Shu onda ko'ziga otasi Ya'qub ko'rinadi va Yusufni gunohdan saqlanishga da'vat qiladi. Otasining bir og'iz so'zi bilan u nopok yo'ldan qaytadi. Durbek bu holatni quyidagicha tasvirlaydi:

*O'rtada iblis bo'lib ishvagar,
Dedi qotilgay bila shahdu shakar.
Shahvat o'ti o'rtadi ul narm-narm,
Yoqti-yu Yusufni basi qildi garm...
Nogoh o'shal holda boqti kamin,
Ko'rd-u chu Ya'qub nabi suratin.
Dediki: – Yusuf halo qilma gunoh,
Yusuf o'shal lahza topib intiboh [Durbek, 68].*

Xolisda ham ushbu lavha berilgan:

*Zulayxo aydi: suvratga qarog'il,
Qadam mardona ur oldimg'a kelgil.
Yusuf aydi: payambarzodadurman,
Bu ishlardan biling ozodadurman.
Otom manga vasiyatlar qilibdur,
O'shal pandi qulog'imda turubdur*

[Xolis. Yusuf va Zulayxo, 187].

Yusufning otasiga bo'lgan cheksiz hurmatini ko'rsatuvchi lavhalar yusufnomalarning deyarli barcha o'rinlarida seziladi. Masalan, u qahatchilik yillari Misrda og'alari bilan ilk bor uch-rashganda birinchi navbatda otasining hol-ahvolini so'raydi. Asarda u har bir kishiga yaxshilik qilishga intiladigan, qilayotgan har bir ishiga adolat bilan yondashadigan shaxs sifatida gavdalanadi. Yusuf obrazining yana bir yorqin qirradi uning adolatli, xalqparvar shoh ekanligida ham ko'rinadi. U Misr mamlakatiga o'z-o'zidan shoh bo'lib qolmaydi, albatta. Misr shohi Rayyon Yusufdagi yuksak fazilatlar, ya'ni undagi haqgo'ylik, tadbirkorlik, eng muhimi, odillikni ko'rib, butun mamlakat ixtiyorini uning qo'lga topshiradi. Yusufning adolatparvarligi dastlab uning Zulayxo tomonidan zindonga tashlangan payti namoyon bo'ladi. Shoh o'z tushi haqidagi

ta’birni Yusufdan eshitgan zahoti uni zindondan ozod qilish haqida buyruq beradi. Uni izzat-ikrom bilan saroyga keltirishlarini so’raydi. Balki Yusufdan boshqa odam bo’lganda, shohning bu marhamatini o’ylab o’tirmay qabul qilgan va zindondan qutulganiga shukur qilib, darhol u yerni tark etishi mumkin edi. Lekin Yusuf bunday qilmadi. U, avvalo, shohdan adolat qaror topishini, ya’ni uni nohaq ayblab, uzoq yillar zindonda azob chekishiga sabab bo’lganlar jazolanishini talab qiladi. Bir umr nomi qora bo’lib yashashni istamaydi. Talablari qondirilgandan so’nggina u shohning taklifini qabul qiladi. Yusufdagi ayni shu xislatlar ma’qul tushgani uchun ham Rayyon unga davlat idorasini ishonib topshiradi.

To’kin-sochinlik yillari tugab, ochlik davri yetganda ham Yusuf xalq g’amida yugurib yeladi. O’zi uchun qayg’urmay, doim xalq dardiga quloq tutadi. Ochlikdan qiynalgan xalq bor mol-u davlatini oziq-ovqatga almashadi. Natijada xalqning sotish yoki almashish uchun hech qanday moli qolmaganda ham Yusuf ularni noumid qaytarmaydi, qo’lidan kelgancha muruvvat ko’rsatadi. U yetti yil qahatchilik davrida mamlakatni adolat bilan boshqarib, xalqni barcha qiyinchiliklardan olib chiqadi. Mana shu adolat tufayli xalqda Yusufga nisbatan hech qanday norozilik paydo bo’lmaydi. U o’z adolati bilan katta shuhrat va e’tibor qozonadi. Qisqasi, ijodkorlar Yusuf siymosi orqali odillikning yuksak namunasini ifoda etgan.

Ya’qub va Yusuf timsollarini yaratishda barcha yusufnomalarda umumiy o’xshashlik kuzatiladi. Ya’ni ularning hammasida Ya’qub va Yusuf payg’ambar, sof, pokdil insonlardir. Ushbu sifatlar har bir qissa-dostondagi Ya’qub va Yusuf obrazlariga mos keluvchi xususiyatlardir. Bu bilan ularning xarakterida umuman farqli jihatlar ko’rinmaydi demoqchi emasmiz. Har bir ijodkor Yusuf payg’ambar haqidagi rivoyatlar asosida yangi bir asar yaratishga jazm qilganda, nafaqat syujet va g’oya, balki undagi obrazlar ustida ham jiddiy bosh qotirgan. O’zaro o’xshashlikdan saqlanishga uringan. Biroq asarlarda mazkur obrazlarning qiyofasi bir-biridan aytarli darajada, ya’ni tubdan farq qilmaydi. Shu bois ularni alohida-alohida emas, umumiy tarzda tahlil qilish maqsadga muvofiqdir.

Islomgacha bo’lgan davr adabiyotida, xususan, Yusuf haqidagi qissalarda Zulayxo obrazi tilga olinmaydi. Ushbu obrazni Sharq adabiyoti namoyandalari o’z asarlariga kiritganlar. Xususan, ba’zi manbalarda Yusufga oshiq bo’lgan Po’tifarning xotini Zulayxo nomi bilan ushbu mavzudagi asarlarning markaziy qahramonlaridan biriga aylanishi buyuk fors-tojik shoiri Firdavsiy nomi bilan bog’liqligi [Bertels 1960] aytiladi. Ma’lumot o’rnida shuni aytish

mumkinki, ko'plab adabiyotshunos olimlar Firdavsiyni "Yusuf va Zulayxo" dostonining birinchi muallifi sifatida ham e'tirof etadilar. Jumladan, Aruziy Samarqandiy ma'lumotlariga tayanib, Navoiy ham Firdavsiyni dastlabki muallif deb hisoblaydi [Navoiy 1968, 200]. Biroq, XX asrga kelib (ayrim XXI asr tadqiqotlarida ham) bu qarash o'zgardi. Ya'ni Yusuf va Zulayxo mavzusi Firdavsiydan avval fors shoirlari Abul Muayyad Balxiy (X asr) va Baxtiyoriy tomonidan ishlangan bo'lib, Firdavsiyga tegishli deb hisoblangan doston XI asr fors shoiri Amoniy tomonidan bitilgan [K. Chaykin. 2001, 17]. Umuman, Yusuf va Zulayxo qissasining badiiy adabiyotda shakllanishida forsiy adabiyotining o'rni kattadir.

Yusufnomalarda Ya'qub va Yusuf obrazlari bir-biridan keskin farq qilmaydi. Biroq Zulayxo obrazi haqida bunday deyish mushkul. Xususan, Jomiy va Olim Devona dostonlarida Zulayxo obrazi, boshqa ijodkorlar asarlaridagidan butunlay o'zgachadir. Ya'ni ularda Yusuf obrazi markaziy o'rinni tutsa, bu ikki shoir dostonida Zulayxo asosiy o'rinni egallagan. Qisqacha aytganda, bu doston ayol muhabbatining qasidasidir [Jomiy 1983, 5].

Y.Bertels Durbek dostonida Zulayxo bilan kechadigan voqealar xususida shunday fikr bildirgan edi: "Ishqiy element, ya'ni Zulayxo tarixi dostonning markaziy qismi emas, balki voqealar rivojini ta'minlovchi epizodlardan biridir" [Bertels 1944, 174]. Bundan xulosa shuki, Durbekda Zulayxo yetakchi qahramon hisoblanmaydi. U shunchaki voqealar rivojini to'ldiruvchi, asosiy qahramon qiyofasini to'laroq ochishga xizmat qiluvchi obrazdir. Biroq bu faqat Durbek ijodigagina xos xususiyat hisoblanadi.

Ayrim dostonlarda Zulayxoning faolligini yana bir misol orqali ham ko'rish mumkin. Ko'pchilik ishqiy dostonlarda, odatda, yigit qizni tushida ko'rib unga oshiq bo'ladi. Tush orqali o'z ma'shuqasining ismi yoki manzilini bilib oladi va sevgilisi visoliga erishish uchun u aytgan manzil tomon intiladi. Yusufnomalarda esa buning aksini ko'rish mumkin. Ya'ni unda Zulayxo Yusufni tushida ko'rib, uning betakror husn-u jamoliga oshiq bo'ladi. Boshqa ishqiy dostonlarda qizning go'zalligi madh etilsa, bunda Yusufning jamoli vasf qilinadi. Zulayxo Yusufdan ismi, nasl-nasabi va manzilini so'raydi. Otasi Taymus shohga bu haqda xabar berib, sevgilisi makoniga – Misrga uzatishini yolvorib so'raydi. Mana shu xususiyati bilan ushbu qissa boshqa ishqiy-romantik dostonlardan ajralib turadi.

Adabiyotshunos Q.Tohirovning yozishicha: "Yusuf va Zulayxo" haqidagi qissalarda ahvol bir muncha boshqacha. Bunda

oshiqlik, ya’ni sevgida aktivlik xususiyati, asosan, Zulayxo obrazida ko’rinadi. Yusuf esa bu bobda passiv, u ta’bir joiz bo’lsa, ma’shuqa sifatida yoki sevgi obyekti sifatida xizmat qiladi. Shuning uchun bo’lsa kerak, albatta, klassik adabiyotimizda shoirlarning deyarli hammalari o’z lirikalarida ma’shuqalarini Yusufga, o’zlarini Zulayxoga yoki Ya’qubga nisbat berganlar, mahbubaning go’zalligini chizar ekanlar, Yusuf obrazidan foydalanganlar” [Tohirov 1964, 175].

Zulayxo obrazidagi mana shu xususiyat, ayniqsa, Jomiy va uning izdoshi Olim Devona dostonlarida juda yorqin aks ettirilgan. Ularda Zulayxo obraziga keng o’rin berilib, u asosiy qahramon darajasiga ko’tarilgan. Buni asarning boshidanoq Zulayxo ta’rifi keltirilgan boblardan ham sezish mumkin. Har ikki dostonida ham Zulayxo va uning otashin muhabbati tasviriga butun-butun boblar bag’ishlangan.

“Yozuvchining o’ziga xosligi qahramon ijtimoiy mavqeyini uning ma’naviy-ruhiy olami badiiy manzaralari tasvirlari orqali ifodalashda, ko’ngil kishisining ichki ruhiy kuchini kezi kelganda sabot bilan jilovlay olishi, vaziyat talabi bilan uni jismoniy qudratga aylantira bilishi, har bir qahramonning o’z ma’naviy-ruhiy o’lchamlari borligini ifodalashida ham namoyon bo’ladi” [Yoqubov 2008, 36-37]. Abdurahmon Jomiy va Olim Devona ham ana shunday o’ziga xoslikka ega ijodkorlardir. Ular o’zlari yaratgan qahramonining ishq va sadoqatini haroratli baytlarda, hayajonli epizodlarda qalb qo’ri bilan tarannum etganlar.

Barcha qissalardagi kabi bu ikki dostonida ham Zulayxo Mag’rib shohi Taymusning qizidir. U o’z go’zalligi, donoligi va hayoliligi bilan dong taratgan malika edi. Shoir Zulayxo siymosini chizish bilan uning Yusufga munosib go’zal ekanligini ko’rsatib beradi. Jomiy:

*Ki, Mag’rib mulkida bor erdi shohe,
Oti Taymus, sohibdastgohe...
Bor erdi bir qizi ra’noyu zebo,
Jamol ahli aro oti Zulayxo.
Dema qiz, durji ismat gavhari, de,
Shahanshohliq sipehri axtari de...
Ki, husni keldi bog’istoni jannat,
Qadidur onda butgon naxli rahmat... [Ogahiy 12].*

Zulayxo o’z sevgilisini ilk bor tushida ko’rmagunicha hayoti mazmunsiz va maqsadsiz edi. U uyqudan turgach, butun vujudi bilan ishqqa qul bo’lganini sezadi. Olim Devona:

Har kishiga qilsa muhabbat asar,

*Bog'lasa ko'z, do'stig'a aylar nazar.
Ishq biyobonini poyoni yo'q,
Xojavu qul yondau sultoni yo'q.
Botinig'a zohir o'lub g'aybdin,
Turfa diloshub bari aybdin...*

[Mirzo Olim Devona, №1338, 34-35].

Yusuf haqida xabar topgan kundan boshlab Zulayxoning halovati yo'qoladi. Aql-hushdan begona bo'lib, devonalarcha unga talpina boshlaydi. Qalbiga tushgan ishq o'ti uni yashashga, yor tomon intilishga va bu yo'lda tinimsiz harakat qilishga undaydi. Inson taqdirini ishq va hijrondan ayro tasavvur etish mushkul. Shoirlar mana shu haqiqatni Zulayxo misolida badiiy aks ettirishga muvaffaq bo'lganlar.

Tasavvufda majoziy ishq haqiqiy ishq bilan yonma-yon turadi. Unda ishq o'ti va hijron orqali majoziy muhabbat haqiqiy ishq darajasiga ko'tarilishi ulug'lanadi. Zulayxoning avvalgi ishq ham majoziy ishq edi. U ishq deb hirsiiy tuyg'ular iskanjasida qoladi. Buning natijasida ko'p noma'qul ishlarga qo'l uradi. Shahvoniy hislarga berilib, Yusufni yo'ldan urmoqqa bel bog'laydi. Butparast qiz doyasi maslahati bilan qancha hiyla-nayranglar qiladi. Maqsadiga erishish yo'lida, hatto hayosizlikdan ham toymaydi. U devorlariga o'zi va Yusufning yarim-yalong'och suratlari tushirilgan qasr qurdiradi va shu bilan suyuqlikka erishishni maqsad qiladi.

*Lek hiyal burjig'a toshlab kamand,
Qilsak anga rang ila qasri baland...
Ichi tosh bo'lsa mug'ayyir yana,
Chin uyidek borcha musavvir yana.
Qizlar o'lub borcha yigitlarga juft,
Borchag'a ish bo'sa kanor ila juft...*

[Olim Devona, №1338, 34-35].

Zulayxoning bu tadbiri ham ish bermagach, Yusufga tuhmat qilib zindonband qildiradi. Ustiga-ustak har tun Yusufga azob berishlarini buyuradi. Zulayxoning bu harakatlari noilojlikdan edi, albatta. Bundan uning muddaosi hech bo'lmasa, mahbubining nolasi, fig'onini eshitib, ko'ngliga bir oz bo'lsa-da taskin berish edi. U Yusufga qanchalik azob bersa, o'zi undan ham ko'p qiynalar edi. Zulayxodagi hirsiiy ehtiroslar jazavasi uni shunday nojoiz ishlarga boshlaydi. Biroq hech bir ish uning ko'ngliga taskin bera olmaydi. Uning Yusufga bo'lgan muhabbati kun sayin ortib boraveradi. Yillar

o'tib, Zulayxo go'zallikdan ham, barcha boyligi-yu shon-shuhratidan ham ayriladi. Qarib-qartayib qolgan payti unda faqat Yusufga bo'lgan muhabbatdan bo'lak hech narsa qolmaydi. Ko'zlari ojiz bo'lib, yorug' olamni ko'rishdan mahrum bo'lsa-da, qalbidagi ishq olovi o'chmaydi, umidsizlikka tushmaydi. Zulayxo har kuni Yusuf o'tgan yo'llarda zorlanib, azob chekar edi. Sevgilisini ko'rolmasa-da uning sasini tuyishdan o'ziga najot topgandek bo'lardi.

Kunlarning birida Zulayxo o'zi ibodat qiladigan butga iltijo qiladi. Shuncha yillik sadoqati hurmati uni Yusuf vasliga muyassar qilishini so'raydi. Butdan hech qanday najot yo'qligini, uning shunchaki bir tosh ekanini kech bo'lsa-da anglab yetgan Zulayxo sanamni urib pora-pora qiladi va Allohga iymon keltiradi. Oxir-oqibat ishq deb nafsoniy tuyg'ularga berilgani, faqat zohiriy husn oshig'iga aylanganini tushunib yetadi. Shu ondan unga najot darvozalari birin-ketin ochila boshlaydi. Xudo uning duolarini ijobat aylab, Yusufning qalbiga Zulayxoga nisbatan iliqlik olib kiradi. Yusuf alayhissalomning duolari va Allohning marhamati sabab Zulayxo yana yoshligiga, avvalgi go'zalligiga, balki undan ham ortiq husn-u jamolga erishadi.

Tasavvuf ta'limotida insonning ma'naviy-ruhiy poklanishida ishq asosiy vosita hisoblanadi. Unda inson haqiqiy ishqqa erishgunicha bir qancha bosqichlardan o'tishi talab qilinadi. Zulayxo ham butun doston davomida ishqiy-ma'naviy kamolotning bosqichlaridan o'tib boradi. Ushbu bosqichlar haqida Qobil Tohirov shunday deydi: “Birinci bosqichda, u haqiqiy ma'naviy ishqdan uzoqda turgan, faqat hirsiiy tuyg'ular asiri bo'lgan oshiq qiz sifatida gavdalanadi. Bu hol uning tuban ahvolga tushib qolishiga sabab bo'ladi, u hammaning e'tiboridan qoladi, ta'na va malomat, masxara va kulgu obyektiga aylanadi.

Ikkinchi bosqichda, Zulayxo asketga, zohidga aylanadi, uning ishqii reallik xususiyatlarini yo'qotadi, o'zi hayotdan chetlashadi.

Uchinchi bosqichda esa u yana hayotga qaytadi, ikkinchi bor tug'ilganday bo'ladi. Endi uning ishqii faqat hirsiiy tuyg'u yoki samoviy emas, balki hayotiy va yuksak ma'naviy tuyg'uga aylanadi” [Tohirov 964, 217].

Olimning Zulayxo obrazi xususidagi ushbu mulohazalari diqqatga sazovor, albatta. Biroq bu ta'rif va talqinlar Andalib qissasidagi Zulayxo obraziga mos kelmaydi. Ko'p bor ta'kidlanganidek, Andalibning “Yusuf va Zulayxo” qissasi “Qisasi Rabg'uziy” kabi xalq og'zaki ijodiga juda yaqin turuvchi, diniy-didaktik ruhdagi asar hisoblanadi. Unda tasavvufning biror elementi borligi

sezilmaydi. Shuningdek, asar voqealari rivojida Zulayxo obrazi bilan bog'liq muayyan o'zgarishlar sodir bo'lishi mumkin, ammo buni yuqoridagi kabi majoziy ishqdan haqiqiy ishqqa ko'tarilish deb baholab bo'lmaydi. Unda hech qanday yor tajallisi orqali Haqqa erishish yo'q. Zulayxoning Yusufga bo'lgan ishq i esa shunchaki pok insoniy sevgi, xolos. Adabiyotshunos Qobil Tohirovning ushbu talqini ko'proq Jomiy va Olim Devona asarlaridagi Zulayxo obraziga tegishli.

Har ikki shoir ham asosiy e'tiborini oshiq Zulayxoning visol quvonchlari va hijron iztiroblarini tasvirlashga qaratadi. Zulayxo o'zini tanigan kundan boshlab, umrining oxirigacha ishq azobiga giriftor bo'ladi. U o'z sevgisiga erishish uchun qo'lidan kelgan hamma choralarni ko'radi, butun davlati va savlatini, hayoti va obro'sini sarf qiladi. Yusuf Zulayxoning aksi. U hissiz, jur'atsiz, zohid inson.

Shoirilar Zulayxo xarakterini mukammal chiqishiga intilib, uni ko'proq o'z tili orqali tanishtiradilar. Uning hijron nolalari, visoldan umidvor kayfiyati shu usul bilan aks ettirilgan. Zulayxo xoh shodlikdan, xoh g'amdan gapirsin, uning nutqi hamma vaqt hayajonlidir.

Dostonning oxiriga kelib, Zulayxoning muhabbati ma'naviy kamol topadi. Undagi hirsiz-nafsoniy sevgi yo'qoladi. O'z sevgisiga bo'lgan sadoqati bois, nihoyat, Yusufning qalbidan chuqur joy oladi. Shu ondan boshlab Zulayxo ma'shuqaga aylanadi. Undagi faollik xususiyati endi Yusufga ko'chadi. U ham Zulayxo kabi ishq jafosini chekadi. Xulosa qilib aytganda, Jomiy hamda Olim Devona yaratgan Yusuf va Zulayxo obrazi qotib qolgan, o'zgarmaydigan obrazlar emas, balki voqealar rivoji davomida ma'naviy komillik sari yuksalib boruvchi timsollar hisoblanadi.

Qissa-dostonlar voqeasi rivojida asosiy obrazlar bilan yonma-yon ishtirok etuvchi timsollar katta guruhni tashkil qiladi. Biroq ushbu obrazlarning voqealar rivojidagi o'rni birdek emas. Ularning ba'zilar asar voqealari davomida bir necha bor ishtirok etsa, ba'zilar muayyan lavhada ko'rinadi. Shunday bo'lsa-da, mazkur timsollar ham asar mazmuni va g'oyasiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan. Albatta, biror badiiy asarda ishtirok etuvchi har qanday qahramon mualliftomonidan shunchaki emas, balki ma'lum bir vazifa yuklatish maqsadida kiritiladi. Shu nuqtayi nazardan, asarda har bir qahramonning o'z o'rni bor. Ularsiz asarning yaxlitligini tasavvur etish mushkul. O'sha kichik obrazlar sabab bosh qahramonning yoxud faol ishtirok etuvchi boshqa timsollarning qiyofasi, ruhiy olami yorqin aks etadi. Bunga misol qilib aksariyat qissalarda uchraydigan

bo'ri obrazini keltirish mumkin. U voqealar davomida faqat bir o'rinda qisqagina ishtirok etadi, xolos. Aka-ukalarning yolg'onidan keyin Ya'qub bo'ridan o'g'li Yusufni yegan-yemaganini so'raganda, Xudo unga zabon berib, haqiqatni aytadi. Olim Devonada:

*Qildi salom-u dedi: – Ey pokboz,
Ham rasuli qodiri o'jiznavoz.
Berma manga nisbat, bu fe'li zisht,
Aylamag'il to'mai do'zax bihisht.
Dev emasmenki, xatokish o'lay,
Yo'qsa sherikim sitamdish o'lay.
Borin agar bo'lsa zarar xil'ati,
Borcha rasul etlarining eti.
Nasli risolatni g'izo qilmog'im,
Behroq erur to'masizin o'lmog'im.
Borin uzoq nisbat ifrotidin,
Siddiq kibi harfda misbotidin*

[Olim Devona. №1338, 89].

Durbek:

*Bo'ri dedi: – Pok rasuli xudo,
Men qiloyin ko'z yoshinga jon fido.
Men yemadim Yusufi Siddiqni,
Senga de olman dog'i tahqiqni.
Meni bu o'g'lonlaring ushbu zamon,
Tutdilaru qildilar og'zimni qon...
Men bu viloyatqa tushubmen g'arib,
Misr elidin meni bu tortib nasib.
Ushbu viloyatqa ham inim asir,
Tushub erur oni tilaymen faqir.
Ayla duo, e nabiulloh sen,
Qilg'in inimni menga hamroh sen.*

Ushbu timsol ba'zi ijodkorlarda bolasidan ayrilgan bo'ri (Rabg'uziy, Olim Devona) sifatida namoyon bo'lsa, boshqalarida (Durbek, Andalib va h.k.) inisidan, birodaridan judolikdagi, uni izlab musofirlikda azob chekkan darbadar bo'ri qiyofasida ko'rinadi. Mazkur obraz misolida ijodkorlar oldindan Ya'qub taqdiri va uning o'g'li Yusuf bilan bog'liq voqealar, ularning boshiga tushajak hijron azobidan darak beradilar. Ushbu baytlarda Misr elining tilga olinishi ham bejiz emas. Bu orqali shoirlar Yusufning Misrdagi sarguzashtlariga va Ya'qub qavmining Misrga ko'chishiga ishora

qiladi.

Bundan tashqari, voqealar rivojida Misr xotinlarining ishtiroki asosiy qahramonlardan biri bo'lgan Zulayxo obrazining qiyo-fasi, kechinmalarining mukammal aks etishiga katta hissa qo'shgan. Ma'lumot o'rnida aytish mumkinki, Misr ayollari personaji va ular bilan bog'liq ba'zi voqealar dastlab Qur'ondagi Yusuf qissasida uchraydi. Shundan so'ng u ko'plab musulmon olami adabiyotida yuzaga kelgan Yusuf va Zulayxo haqidagi doston va qissalarga ko'chgan.

Zulayxo uzoq yillar sevgilisi vasliga yetisholmay, ko'p azob-uqubatlarni boshdan kechiradi. Vaqt o'tib, suyuklisi yoniga kelgan-da ham taqdir undan visolni qizg'anadi. Oqibatda xalq o'rtasida o'zi yomonotliq bo'ladi. Saroy amaldorlarining xotinlari Zulayxoning o'z quliga oshiq bo'lganini eshitib, unga ta'na-dashnomlar qiladilar. Shunda Zulayxo Misr xotinlarini mehmonga chaqirib, ularga Yusufni peshvoz chiqaradi. Xotinlarning qo'liga bittadameva tutqizib, uni to'g'rashlarini so'raydi. Yusufni ko'rgan ayollar esa beixtiyor meva qolib, o'z qo'llarini kesa boshlaydilar. Barchasi Yusufning go'zalligidan lol qoladi. Zulayxo ularga: Sizlar bir lahzagina Yusufga boqib, es-hushingizni yo'qotdingiz, men esa u bilan birgaman, deydi. Shundan so'ng barcha ayollar qilgan ta'nalari uchun Zulayxodan uzr so'raydilar.

Mazkur epizod va Misr xotinlari personajining qissalardan joy olishi birinchidan, Yusufning go'zallik darajasini ko'rsatish bo'lsa, ikkinchidan, Zulayxo qalb tug'yonini, uning ruhiyatida kechayotgan jo'shqin hislar, otashin muhabbatni yorqin bo'yoqlar orqali tasvirlashdir.

Jomiy doston voqealari rivojida o'zi ko'zlagan maqsadga muvofiq yangi obrazlar kiritadi yoki bo'lmasa olib tashlaydi. Xususan, aksariyat qissa-dostonlarda mavjud bo'lgan bo'ri, teva, ajdar, qushlar kabi majoziy timsollar Jomiy asariga umuman kiritilmagan. Jumladan, Olim Devonada ham shunday (unda faqat bo'ri obrazi mavjud). Aytish mumkinki, bu ikki dostonida ba'zi voqealarning tasvirlanmagani shu voqealar bilan bog'liq obrazlarning tushib qolishiga sabab bo'lgan. Ijodkorlar asar g'oyasiga xizmat qilmaydigan yoki uning uchun muhim ahamiyat kasb etmaydigan ko'plab voqea-hodisalar va obrazlarni dostoniga kiritishni lozim topmagan.

Yusuf va Zulayxo haqidagi barcha qissalarda an'anaviy obrazlar tizimi mavjud. Mazkur obrazlar qatoriga Misr shohi Rayyonning ikki vaziri ham kiradi. Bu obrazlarni har bir ijodkor turlicha nom bilan ataydi. Jumladan, Durbekda Soqi va Habbos,

Olim Devonada Obdor va Sufrakash, Andalibda Xonsa va Safo va hokazo. Barcha qissalarda ular deyarli bir holatda namoyon bo'ladi. Ya'ni Yusuf zindonda yotganda u yerda shohning ikki mulozimi ham bo'ladi. Bu mulozimlar shohga qarshi ish qilib, zindonband qilingan edi. Ular bir kun tush ko'rib, uning ta'birini Yusufdan so'raydilar. Tush ta'biriga ko'ra uch kundan so'ng soqiyning gunohi kechirilib, yana avvalgi maqomiga qaytadi. Novvoyning esa dorga osilishi ma'lum bo'ladi.

Dostonlarning barchasida voqea yuqoridagidek tasvirlanadi. Unda ishtirok etuvchi obrazlar faoliyatiga ortiqcha izoh berilmaydi. Biroq bu borada Andalib salaflaridan ko'ra o'zgacha yo'l tutib, mazkur timsollar va ularning xarakter-xususiyati hamda ma'naviy qiyofasini to'laroq ochishga intiladi. Andalib qissasida ushbu obrazlar bilan bog'liq voqealar shunday boshlanadi: Mag'rib zaminining podshohi Misr shohiga dushman edi. Bir kun u vazirlari bilan mashvarat qilib, Rayyonga yaqin kishilarni topishni va shohni zaharlab o'ldirishlari evaziga Misr hokimligini topshirish taklifini bildirishlarini buyuradi. Vazirlar Misr shohining Xonsa va Safo ismli mahramlari borligini aniqlashadi. Mag'rib shohining josuslari o'z takliflarini bildirishgach, ular qabul qilishadi. Qulay vaqtni poylashib, ovqatga zahar solishmoqchi bo'lganda, Safo shuncha yillik osh-tuz va ko'rsatilgan marhamat haqqi-hurmati bu yo'ldan qaytishini bildiradi. Xonsa esa niyatidan qaytmaydi va shoh taomiga zahar soladi. Ovqat shoh huzuriga kiritilgach, Safo gunohini bo'yniga olib, shohni xavfdan ogohlantiradi va undan afv so'raydi. Xonsa bu ishlarda ikkisi teng aybdor ekanini aytgach, shoh bu mahramlarning ikkalasini ham zindonga tashlaydi. Shundan so'ng ular zindonda Yusuf bilan uchrashadilar [Andalib, 47].

Andalib mazkur epizodni shunchaki syujetni boyitish uchun emas, balki muayyan maqsadni ko'zlab kiritadi. Ayonki, barcha dostonlarda shoh soqiyning gunohini kechirib, oldingi mavqeyiga qaytaradi. Biroq nega u aynan soqiyning gunohini kechirishga ahd qiladi? Qissalarda bu masala mavhumligicha qolar edi. Ko'rib o'tilganidek, ijodkor ushbu voqea orqali ana shu savolga javob beradi. Ya'ni Andalib soqiyning aslida qalban pok inson ekanligini, u tuzini yeb tuzlig'iga tupuradigan kimsalardan emasligini ko'rsatib beradi. Ayni shu fazilatlar sabab shoh uning gunohidan o'tgan edi. Dostonda Safo sadoqat ramzi sifatida gavdalanadi. Ushbu timsollar holatini kengroq yoritish orqali Andalib sadoqat – mukofotga loyiq amallardan ekanini, xiyonat esa, albatta, o'z jazosini olishini yana bir bor asoslab beradi.

Yusuf va Zulayxo qissalarida ijodkorlar faqat an'anaviy obrazlardan foydalanib qolmay, balki qator yangi obrazlardan ham unumli foydalanganlar. Ayniqsa, Xolis va Andalib qissalarida buning yorqin namunalarini uchratish mumkin. Masalan, bu ikki qissada Ya'qubning qizi – Norjon obrazi bor. U boshqa ijodkorlarga tegishli asarlarda uchramaydi. Andalibda bu qizning ismi aytilmaydi. U bu qizni Yusufning ofosi (opasi) tarzida tanishtiradi. Ikki asarda ham bu qiz faqat bir o'rinda, ya'ni Yusufning og'alari ota-o'g'ilni bir-biridan ayirishga qasd qilgan voqeadagina ishtirok etadi. U ham otasi kabi Yusufning boshiga tushajak kulfatlardan xabar beruvchi bir tush ko'radi.

Bizningcha, bu ijodkorlar tomonidan mazkur obrazning kiritilishi ham Yusuf taqdiri bilan bog'liq. Norjonning otasi Ya'qub ko'rgan tushni yana bir bor qayta ko'rishi Yusuf bilan ayriliq muqarrarligi, taqdirdan qochib bo'lmasligini ko'rsatuvchi bir ishoradir.

Bundan tashqari, Andalib va Xolis dostonida bir zohid obrazi keltiriladi. Andalib izohiga ko'ra, u zohid hazrati Shiys nabiyning naslidan edi. U Yusuf alayhissalom haqidagi bashoratni eshitib, Allohga nola qiladi: "Ey parvardigorim, mani umrimni uzun qilsang, man Yusufni jamolin ko'rsam, alhamdulillah, armonim qolmas". Xudo zohidning duosini qabul qiladi va shunday deydi: "Ey zohid, borgil, o'shal Shaddod qozg'on quduqni tagig'a kirib ibodat qilg'il. Ming ikki yuz ellik yildin keyin Yusuf alayhissalom jamolin ko'rarsan" [Andalib, 17].

Og'alar Yusufni chohga tashlaganlarida u yerda o'sha zohid ham bor edi. Yusufning jamolini ko'rib, murodi hosil bo'lgan zohid bu dunyoni armonsiz tark etadi. Ushbu obraz ilohiy-muqaddas kitoblarda ham, shu mavzudagi boshqa asarlarda ham umuman keltirilmagan. Shunday bo'lishiga qaramay, Andalib va Xolis qissasidagi bu obraz tamoman yangi emas. Chunki "Qisas ul-anbiyo"ning ayrim nusxalarida ushbu obraz mavjud. Mazkur personajning asardan joy olish sababini Fazliddin Ravshanov quyidagicha izohlaydi: "Yusufning sarson-sargardonligi, hijron va sog'inch azobi endi boshlanayotgan bir payt. Uning boshiga hali Zulayxo tomonidan ne-ne kulfatlar yog'dirilishi kerak. Yusuf esa sabr-toqat jilovini qattiq tutishi lozim. Bu azob uzoq yillarga cho'ziladi. Unga chidam-dosh bermoq uchun o'ta qanoatli bo'lmoq talab etiladi. Quduqda ilon shakliga kirib yotgan odam (Xolis dostonida bu odam uzoq yillar ilon shakliga kirib yashagani aytiladi – D. J.) esa birgina Yusufning jamolini ko'rmoq uchun bir ming ikki yuz yil sabr-qanoat

qiladi va nihoyat, o'z niyatiga erishadi. Bundan maqsad, demak, Yusufga sabr-qanoat va Allohning buyurganiga imon keltirishdan saboq berish, deb tushunamiz" [Ravshanov 1997, 71].

Haqiqatan, zohid o'z maqsadiga erishish uchun juda uzoq muddat mashaqqat chekadi. U asarda sabr, qanoat va ulkan matonatning ramzi sifatida gavdalanadi.

Qissa-dostonlar tarkibida shu kabi obrazlarni ko'plab uchratish mumkin. Ularning har biri dostonda o'ziga xos o'ringa ega. Ijodkorlar bu timsollar, ularning xatti-harakatlari orqali o'z dunyoqarashi, yashab turgan zamonlariga bo'lgan munosabati va odob-axloqqa oid muhim g'oyalarini ifodalagan.

Adabiyotlar

- Абдурахмон Жомий. 2018. *Юсуф ва Зулайхо. Муҳаббат махзани*. 307-612. Нашрга тайёрловчи: Нурбой Жабборов. Тошкент: Тасвир.
- Абдурахмон Жомий. 1983. *Юсуф ва Зулайхо*. Тузувчи, масъул муҳаррир ва сўзбоши муаллифи Азиз Қаюмов. Тошкент.
- Алишер Навоий. 1968. *Тарихи анбиё ва ҳукамо*. Асарлар., 15-том. Тошкент.
- Андалиб, Нурмуҳаммад. *Юсуфу Зулайхойи туркий*. ЎзРФАШИ. Қўлёзма № 5176.
- Андалиб. 1995. *Туркий Юсуф-Зулайхо*. Нашрга тайёрловчи ва сўзбоши муаллифи Олим Равшанов. Тошкент: Абу Али ибн Сино номидаги тиббиёт нашриёти.
- Бертелс, Е. Э. 1960. *Избранные труды*. Москва: Наука.
- Бертелс, Е. Э. 1965. *Навои и Джамии*. Москва: Наука.
- Бертельс, Е. Э. 1944. "Узбекский поэт Дурбек и его поэма о Иосифе Прекрасном". *Дар Алманах*. Ташкент.
- Дурбек. 1959. *Юсуф ва Зулайхо*. Тошкент: ЎзРФА.
- Ёкубов, И. 2008. "Тарихий ҳақиқат ва бадий талқин". *Ўзбек тили ва адабиёти* 4: 36–37. Тошкент.
- Жабборов, Н. 1997. "Жомийнинг "Юсуф ва Зулайхо" асари туркий таржимасига оид мулоҳазалар". *Абдурахмон Жомий*, 172 -175. Тошкент.
- Жомий. 1977. *Юсуф ва Зулайхо*. Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти.
- Кароматов, Ҳ. 1993. *Ўзбек адабиётида Қуръон мавзулари (адабий-тарихий таҳлил)*. Фил. фан. док. дисс... автореферати. Тошкент.
- Комилов, Н. 1968. *Бу қадимий санъат*. Тошкент: Адабиёт ва санъат.
- Қуръони Карим. 1992. *Юсуф сураси*. Таржима ва изоҳлар муаллифи Алоуддин Мансур. Тошкент: Чўлпон.
- Мирзо Олим Девона. *Равзаи-асрор*. ЎзРФАШИ. №1338.
- Носируддин Бурҳонуддин Рабғузӣ. 1990. *Қиссаи Рабғузӣ*. Биринчи китоб. Тошкент: Ёзувчи.

- Огаҳий, Муҳаммад Ризо. *Юсуф ва Зулайхо*. ЎЗР ФА ШИ. Қўлёзма. № 1338.
- Равшанов, Ф. 1997. *Холис ва унинг адабий мероси*. Фил. фан. номз. дисс. Самарқанд.
- Санаев, И. 2009. *XIX асрнинг иккинчи ярми ва XX асрнинг бошларида Зарафшон водийси адабий муҳити*. Тошкент: Тафаккур.
- Сафарова, Ҳ. 2001, *Рабғузийнинг “Қиссаи Юсуф Сиддиқ алайҳис-салом” асари манбалари ва ғоявий-бадиий таҳлили*. Фил. фан. номз дисс. Самарқанд.
- Тоҳиров Қ. 1964. *Туркман шоири Андалиб ва ўзбек адабиёти: лирикаси ва “Юсуф ва Зулайхо” достони*. Филология фан. канд. дисс. Самарқанд.
- Холис. *Юсуф ва Зулайхо*. ЎЗР ФАШИ. Инв. № 824261.
- Чайкин К. 1935. *Фирдоуси, Сб. Восток, ИИ М. Л., Асадемия*.
- Шерназаров, Б. 2003. *“Юсуф и Зулейха” Назима Хирати и ее сравнение с одноименной поемой Абдурахмана Джами*. Дисс-я на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Душанбе.

Analysis of the figurative system of the epic "Yusuf and Zulaikha"

Dilnoza Jumayeva¹

Abstract

The article is devoted to the analysis of the figurative system of the epic "Yusuf and Zulaikha". In world literature, to a certain extent, travel stories based on divine sources and sources of enlightenment are studied, including the story of Yusuf and Zulaikha, described as "ahsan-ul-qisas". But each era poses unique scientific challenges for researchers. To find the correct scientific and theoretical solution, it is important to pay attention to the root of the problem - the analysis of primary sources, the genesis of the studied literary issue and the study of all processes of text formation. The study of the epics of Yusuf and Zulaikha in this aspect is one of the important tasks of textual criticism. The article compares and analyzes the translation of the Agahi of the epic "Yusuf and Zulaikha" by Abdurahman Jami, a series of epics by Durbek, Mirzo Olim Devon and Yusuf, as well as a series of images in the stories of Nurmukhammad Andalib.

Key words: *mobile plot, short story, "Yusuf and Zulaikha", epic, image.*

References

- Abdurahmon Jomiy. 2018. *Yusuf va Zulayxo. Muhabbat maxzani*. 307-612. Nashrga tayyorlovchi: Nurboy Jabborov. Toshkent: Tasvir.
- Abdurahmon Jomiy. 1983. *Yusuf va Zulayxo*. Tuzuvchi, mas'ul muharrir va so'zboshi muallifi Aziz Qayumov. Toshkent.
- Alisher Navoiy. 1968. *Tarixi anbiyo va hukamo*. Asarlar., 15-tom. Toshkent. Andalib, Nurmukhammad. *Yusufu Zulayxoyi turkiy*. O'zRFASHI. Qo'lyozma № 5176.
- Andalib. 1995. *Turkiy Yusuf-Zulayxo*. Nashrga tayyorlovchi va so'zboshi muallifi Olim Ravshanov. Toshkent: Abu Ali ibn Sino nomidagi tibbiyot nashriyoti.
- Bertels, Ye. E. 1960. *Izbrannie trudi*. Moskva: Nauka.
- Bertels, Ye. E. 1965. *Navoi i Djami*. Moskva: Nauka.
- Bertels, Ye. E. 1944. "Uzbekskiy poet Durbek i yego poema o Iosife

¹ *Dilnoza T. Jumaeva* - Doctor of Philosophy (PhD) in Philological Sciences, Associate Professor, Uzbek State Institute of Arts and Culture.

E-mail: jumayevadilnoza00@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-8492-0853

For citation: Jumaeva, D.T. 2021. "Analysis of the figurative system of the epic "Yusuf and Zulaikha". *Golden scripts* 3: 43-66.

- Prekrasnom". *Dar Almanax*. Tashkent.
- Durbek. 1959. *Yusuf va Zulayxo*. Toshkent: O'zRFA.
- Yoqubov, I. 2008. "Tarixiy haqiqat va badiiy talqin". *O'zbek tili va adabiyoti* 4: 36-37. Toshkent.
- Jabborov, N. 1997. "Jomiyning "Yusuf va Zulayxo" asari turkiy tarjimasiga oid mulohazalar". *Abdurahmon Jomiy*, 172 -175. Toshkent.
- Jomiy. 1977. *Yusuf va Zulayxo*. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti.
- Karomatov, H. 1993. *O'zbek adabiyotida Qur'on mavzulari (adabiy-tarixiy tahlil)*. Fil. fan. dok. diss... avtoreferati. Toshkent.
- Komilov, N. 1968. *Bu qadimiy san'at*. Toshkent: Adabiyot va san'at.
- Qur'oni Karim. 1992. *Yusuf surasi*. Tarjima va izohlar muallifi Alouddin Mansur. Toshkent: Cho'lpon.
- Mirzo Olim Devona. *Ravzai-asror*. O'zR FASHI. №1338.
- Nosiruddin Burhonuddin Rabg'uziy. 1990. *Qissai Rabg'uziy*. Birinchi kitob. Toshkent: Yozuvchi.
- Ogahiy, Muhammad Rizo. *Yusuf va Zulayxo*. O'zR FA ShI. Qo'lyozma. № 1338.
- Ravshanov, F. 1997. *Xolis va uning adabiy merosi*. Fil. fan. nomz. diss. Samarqand.
- Sanaev, I. 2009. *XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asrning boshlarida Zarafshon vodiysi adabiy muhiti*. Toshkent: Tafakkur.
- Safarova, H. 2001, *Rabg'uziyning "Qissai Yusuf Siddiq alayhis-salom" asari manbalari va g'oyaviy-badiiy tahlili*. Fil. fan. nomz diss. Samarqand.
- Tohirov Q. 1964. *Turkman shoiri Andalib va o'zbek adabiyoti: lirikasi va "Yusuf va Zulayxo" dostoni*. Filologiya fan. kand. diss. Samarqand.
- Xolis. *Yusuf va Zulayxo*. O'zR FASHI. Inv. № 824261.
- Chaykin, K. 1935. *Firdousi*, Sb. Vostok, II M. L., Academia.
- Shernazarov, B. 2003. *"Yusuf i Zuleyxa" Nazima Xirati i yee sravnenie s odnoimennoy poemoy Abduraxmana Djami*. Diss-ya na soiskanie uchenoy stepeni kandidata filologicheskix nauk. Dushanbe.

MAQOLA TAQDIM QILISH TALABLARI

“Oltin bitiglar – Golden Scripts” jurnali – Sharq adabiyoti va madaniyati, ijtimoiy-ma’naviy hayoti, tilshunoslik va aniq fanlar, dinshunoslik va ilohiyotshunoslikka oid ahamiyatli qo’lyozma manbalar, xalq og’zaki ijodi namunalariga bag’ishlangan ilmiy tadqiqotlar xulosalarini chop etishga mo’ljallangan.

I. Maqola taqdim etish uchun umumiy talablar

Qo’lyozmalar yil davomida o’zbek, ingliz, rus, fors, shuningdek, turkiy tillarda topshirilishi mumkin. Agar muallif o’z maqolasini jurnalning muayyan sonida nashr etmoqchi bo’lsa, unda qo’lyozma jurnal nashridan kamida besh oy oldin taqdim etishi kerak.

Qo’lyozmalar MS Word (.doc) formatida (oltinbitiglar@gmail.com) elektron pochtasiga yuborilishi kerak. Iqtiboslar va izohlar bo’yicha MS Word menejerini qo’llash lozim.

Barcha qo’lyozmalar muallif (mualliflar) haqidagi qisqacha ma’lumot bilan yuboriladi.

Asosiy matn *Times New Roman* shrifti, 14 hajm, satr oralig’i 1 interval, hoshiyalar chapdan 3 sm, o’ngdan 1,5 sm, yuqori va pastdan 2 sm bo’lishi kerak.

Maqolalar *The Chicago Manual of Style, 16th Edition* formatida shakllantirilishi lozim.

Maqola matni 3 000–5 000 so’zdan iborat bo’lishi kerak.

100–150 so’zdan iborat o’zbek va ingliz tillaridagi abstrakt (annotatsiya) va 5–10 so’zdan kam bo’lmagan kalit so’zlar (o’zbek va ingliz tillarida). Abstrakt maqolaning maqsadi, metodologiyasi va natijalarini qisqacha ifodalashi kerak.

Adabiyotlar ro’yxati 5 sahifadan oshmasligi lozim.

Kitobga taqriz (ingliz yoki boshqa tillarda bo’lishi mumkin) 1500 so’zdan oshmasligi talab etiladi.

Taqriz formati: 1) sarlavha: kitob nomi, muallif (mualliflar), nashr qilingan shahar: nashriyot nomi, nashr yili, sahifasi soni. Narxi, ISBN raqami, (qattiq/yumshoq muqova); 2) taqriz so’ngida: taqrizchining F.I.O., ish joyi, pochta manzili.

II. Maqola bo’limlarini rasmiylashtirish

Maqola nomi – normal harflarda, to’q bo’yoqda, 16 hajm.

Maqola nomi o’zbek va ingliz tillarida (agar maqola boshqa tillarda yozilgan bo’lsa, maqola yozilgan til va ingliz tilida) beriladi.

Maqola sarlavhasidan keyin sahifaning o’ng chetida muallifning ism-familiyasi yozilib, oxiriga yulduzcha (*) ishorasi

qo'yiladi va sahifa pastida muallif haqida quyidagi qisqa ma'lumotlar beriladi: F.I.O., ilmiy daraja va unvon; ish joyi; e-pochta va ORCID ID (raqami).

Maqola kirish, asosiy qism bo'limlari va xulosadan tashkil topadi.

Maqola bo'limlari sarlavhasi – *yotiq*, 14 hajm.

III. Maqolada tarjimalardan foydalanish

Boshqa tillardagi matn yoki boshqa manbalar tarjimoni aniq ko'rsatilishi kerak. Agar matn maqola muallifi tomonidan tarjima qilingan bo'lsa, u holda "tarjima muallifniki" shaklida beriladi.

Rasmiy nashrdan olingan tarjima-matn tahrir qilinmaydi.

Zarur holatda tarjima matnga sana, turli diakritik belgilar va boshqa elementlar kiritilishi mumkin.

Tarjima qilingan matn olingan manba nomi asl holicha beriladi. Zarur deb topilsa, uning nomi qavs ichida berilishi mumkin.

Geografik nomlar tarjima qilinmaydi va asl shaklida beriladi.

Tashkilotlar nomi tarjima qilinmaydi va asl shaklida beriladi.

Davr nomi rasmiy qabul qilingan shaklda beriladi.

IV. Ko'chirma va tarjima parchaning berilishi

Manbadan olingan ko'chirma parcha asosiy matndan 1 qator tashlab ajratiladi, satr oralig'i 1 interval, markazda, 12 hajmda yoziladi.

Ko'chirmaning tarjimasi qavs ichida () satr boshidan yozilishi kerak. Bunday ko'chirma *Times New Roman* shrift, 12 hajm, normal yozuvda beriladi.

V. Havola va izohlar berish

Manbaga havola matn ichida to'rtburchak qavsda [] beriladi. Havola qilingan manbalar bir nechta bo'lsa, ular nuqtali vergul (;) bilan ajratiladi.

Izohlar tegishli sahifa pastida, tartib raqami bilan joylashtiriladi.

VI. Qo'lyozma (toshbosma) manbalar va nashr etilgan asarlar bibliografiyasi

Bibliografiyada muallif yoki asar nomi satrboshidan, boshqa barcha qatorlari abzasdan yoziladi. Adabiyotlar *bibliografiyada* o'zbek lotin alifbosi tartibida ko'rsatiladi.

6.1. Qo'lyozma va toshbosma manbalar bibliografiyasi

Qo'lyozma yoki toshbosma manbalarni bibliografiyada o'zi yozilgan grafikada berish maqsadga muvofiq. Lotin alifbosidagi transliteratsiyasini berish ham mumkin. Ba'zan qo'lyozma asarning nomi muallif ismidan oldin yozilishi ham mumkin.

Muallif nomi. Ko'chirilgan asr (agar mavjud bo'lsa). Asar nomi. Qo'lyozma (toshbosma): saqlanayotgan joy, inventar raqam.

Xondamir. XV asr. Makorim ul-axloq. Qo'lyozma: O'zFASHI, № 742.

Matnda qo'lyozma (toshbosma)ga havola berish:

[Xondamir, Makorim, 17^a]

7.2. Kitoblar uchun

Bibliografiyada:

Familiya, ism. Nashr yili. *Kitob nomi*. Shahar: Nashriyot nomi.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011. *Alisher Navoiy: manbalarning qiyosiy-tipologik, tekstologik tahlili*. Toshkent: Akademnashr.

Matnda kitobga havola:

[Familiya kitob nashr yili, sahifa raqami]

[Sirojiddinov 2011, 99]

Agar bir muallifning bir yilda nashr qilingan kitoblaridan foydalanilgan bo'lsa, bibliografiyada kitobning nashr yili o'zbek lotin alifbosi harflari bilan ajratilib ko'rsatiladi.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011(a). *Alisher Navoiy: manbalarning qiyosiy-tipologik, tekstologik tahlili*. Toshkent: Akademnashr.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011(b). *O'zbek adabiyotining falsafiy sarchashmalari*. Toshkent: Akademnashr.

Matnda kitobga havola:

[Sirojiddinov 2011(a), 99]

Ikki muallif tomonidan yozilgan kitobni bibliografiyada

berish tartibi:

Familiya, Ism va Ism Familiya. Nashr yili. *Kitobning nomi*. Shahar: Nashriyot nomi.

Vohidov, Rahim va Husniddin Eshonqulov. 2006. *O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi*. Toshkent: Adabiyot jamg'armasi nashriyoti.

Matnda kitobga havola:

[Familiya va Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Vohidov va Eshonqulov 2006, 52]

Agar kitobning uch va undan ortiq muallifi bo'lsa, bibliografiyada barcha mualliflarning ismi to'liq yoziladi. Bunday kitobga havola qilinganda, birinchi muallifning ismi yozilib, davomida *va boshqalar* deb ko'rsatiladi:

[Familiya va boshqalar nashr yili, sahifa raqami]

[Vohidov va boshqalar 2010, 847]

Kitob yoki to'plam maqolasini bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Kitob yoki to'plam nomi*, Ism Familiya, Ism Familiya muharrirligida, maqola sahifasi raqamlari. Shahar: Nashriyot.

Ismoilov, Ilyos. 2020. "Navoiy ijodida Ya'juj-Ma'juj obrazi." *Alisher Navoiy va XXI asr*, Shuhrat Sirojiddinov muharrirligida, 130 – 133. Toshkent: Mashhur-press.

Matnda kitob yoki to'plam maqolasiga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Ismoilov 2020, 131]

Elektron shaklda nashr qilingan kitoblar uchun:

Elektron kitobning bir nechta formati bo'lsa, bibliografiyada foydalanilgan format ko'rsatiladi. Elektron kitobning internet manzili (URL) hamda shu manba olingan sana ko'rsatilishi lozim.

Elektron kitobni bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. *Kitob nomi*. Shahar: Nashriyot nomi. URL.
Foydalanilgan sana.

Adizova, Iqboloy. 2020. *Thinker poetess of the East*. Germany: Lambert Academic Publishing. <https://www.lap-publishing.com/>. 12.07.2019.

Matnda elektron kitobga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Adizova 2020, 11]

Ikki muallif tomonidan yozilgan elektron kitobni bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism va Ism Familiya. Nashr yili. *Kitobning nomi*. Shahar: Nashriyot nomi. Internet adres (URL).

Sirojiddinov, Shuhrat va Sohiba Umarova. 2017. *O'zbek matnshunosligi qirralari*. Chikago: Chikago universiteti nashriyoti. <http://press-pubs.uchicago.edu/founders/>.

Matnda elektron kitobga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Sirojiddinov 1987, 19-hujjat]

7.3. Jurnal maqolasi uchun

Chop etilgan jurnal maqolasini bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Jurnal nomi* jurnal soni: maqola sahifalari.

Alimuhamedov, Rixsitilla. 2018. "Qadimgi turk-moniy adabiyoti." *Oltin bitiglar* 1: 65 – 76.

Matnda jurnal maqolasiga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Alimuhamedov 2018, 70]

Elektron jurnal uchun:

Elektron jurnal uchun jurnalning DOI manzili ko'rsatiladi. Agar DOI manzili mavjud bo'lmasa, internet adresi ko'rsatilishi kerak (URL). DOI – bu o'zgarmas ID bo'lib, internet tarmoqlarining elektron adreslari tizimiga ulangan, ya'ni manbani boshqaruvchi <http://dx.doi.org/> manzildir.

Elektron jurnal maqolasini bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Jurnal nomi* jurnal soni: maqola sahifalari. DOI adres (yoki URL).

Ismoilov, Ilyos. 2020. "Saddi Iskandariy" dostonidagi adabiy ta'sir va o'ziga xoslik masalasi xususida." *O'zbekistonda xorijiy tillar* 3: 229 – 235. doi: 10.36078/1596780050.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Ismoilov 2020, 231]

7.4. Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal uchun

Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasiga havola matn shaklida beriladi (masalan, Muhammadjon Imomnazarovning 27.02.2005dagi "O'zbekiston adabiyoti va san'ati" gazetasida chop etilgan maqolasida aytilganidek...); odatda, bunday manbalar umumiy adabiyotlar ro'yxatida keltirilmaydi. Agar keltirilsa, kitoblarga qo'yiladigan talablarga asosan beriladi.

Agar onlayn maqolaga havola berilayotgan bo'lsa, uning internet manzili (URL), maqola olingan sana ko'rsatilishi kerak.

Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasini bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Gazeta-Jurnal nomi*, nashr

sanasi.

Imomnazarov, Muhammadjon. 2005. "Jomiy "Xamsa" yozganmi?." *O'zbekiston adabiyoti va san'ati*, January 25.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Imomnazarov 2005, 4]

Elektron gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasini bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Jurnal nomi*, nashr sanasi. Internet adres.

Sobirov, Ergash va Akmal Kenjayev. 2010. "Milliy qadriyat va globalashuv". *New York Times*, 27.02. <http://www.nytimes.com/28/us/28health.html>.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Sobirov va Kenjayev 2010, 17]

Maqola so'ngida foydalanilgan adabiyotlar o'zbek lotin alifbosi tartibida beriladi. Adabiyotlar ro'yxati ikki qismdan iborat bo'lishi, birinchi qismda foydalanilgan adabiyot chop etilgan grafikada yuqorida ko'rsatilgan shaklda rasmiylashtirilishi, ikkinchi qismda esa barcha foydalanilgan adabiyotlar o'zbek lotin alifbosida berilishi talab qilinadi. Misol uchun:

Adabiyotlar

Баранов, Х.К. 1958. Арабско – русский словарь. Москва: Наука.

Adabiyotlar

Baranov, X.K. 1958. Arabsko – russkiy slovar. Moskva: Nauka.

Maqolani rasmiylashtirish talablarining ingliz tilidagi variantini "*The Chicago Manual of Style, 16th Edition*" qo'llanmasi yoki <https://www.chicagomanualofstyle>. havolasidan ko'rib olishingiz mumkin.

QAYDLAR UCHUN

Ushbu son "Oltin bitiglar" tahririyatida sahifalandi.
Manzil: Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Yusuf Xos Hojib ko'chasi 103-uy.
e-mail: goldenscripts@gmail.com
Tel.: +99891 166-31-38
Bosishga 30.09.2021-yilda ruxsat etildi
Qog'oz bichimi 70x100 1/16/.
nashriyot bosma tabog'i: 8

Jurnal 2017-yil 26 oktyabrda O'zbekiston Respublikasi Matbuot va axborot agentligi tomonidan № 0940 raqami bilan ro'yxatdan o'tgan.

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Oliy Attestatsiya Komissiyasi tomonidan filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalari chop etilishi lozim bo'lgan ro'yxatga kiritilgan.
Tahririyatga kelgan qo'lyozmalar taqriz qilinmaydi va mualliflarga qaytarilmaydi.

"Mashhur-Press" bosmaxonasida chop etildi.
Buyurtma №0440 Adadi 300 dona.
Bosmaxona manzili:100129 Toshkent, Markaz 15, 1-uy. Tel.: +99890 900 75 77,
+99894 659 94 62